

głównie przez osoby nieznające języka niemieckiego. W 1862 r. na mocy rozporządzenia prezydenta rejencji opolskiej wprowadzono obowiązek nauczania w języku niemieckim wszystkich przedmiotów poza religią.

Na przełomie XIX i XX w. na Śląsku działał także **Wojciech Korfanty** – górnośląski inteligent o szerokich horyzontach myślowych i wykształceniu w dziedzinie prawa i ekonomii. W 1901 r. (po ukończeniu edukacji we Wrocławiu) założył pierwszy nowoczesny **dziennik katowicki „Górnoślązak”** i został jego redaktorem. Pismo miało wyraźnie antyniemiecki wydźwięk, a jego sztandarowym hasłem było „za wiarę i narodowość”. Wojciech Korfanty zdobył także mandat do Reichstagu – po raz pierwszy w 1903 r.

W 1848 r. z inicjatywy **Pawła Stalmacha** i **Andrzeja Cinciaily** ukazało się pierwsze na Śląsku Cieszyńskim pismo w języku polskim – „Tygodnik Cieszyński” (od 1851 r. „Gwiazdka Cieszyńska”), propagujące pełne równouprawnienie języka polskiego w szkołach i urzędach.

Księgarnia i Wydawnictwo „Górnoślązaka” w Katowicach stanowiły ważne centrum budzenia polskości. Ich założycielem był Wojciech Korfanty. Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach

Zmiany ustrojowe w monarchii austro-węgierskiej zaktywizowały działalność polskiego i czeskiego ruchu narodowego. Wykorzystując liberalizację stosunków politycznych, przystąpiono do odbudowy polskich instytucji oświatowych i społecznych. Już w grudniu 1861 r. założono polską **Czytelnię Ludową**, na nowo skupiającą najaktywniejszych polskich działaczy. Rozbudzenie świadomości narodowej, zarówno polskiej, jak i czeskiej, wywołało także wzajemne antagonizmy. Polska ludność napływowa z Galicji stawała się celem ataków narodowców czeskich, obawiających się wzmocnienia żywiołu polskiego.

Mimo utraty Śląska przez Polskę już w XIV stuleciu, w wielu mieszkańcach przetrwały ślady polskiej kultury. Jednym z jej nośników była **gwara – dialekt górnośląski**, określaną przez Niemców jako **rozwodniony polski (Wasserpölnisch)**. Coraz częściej w przestrzeni publicznej pojawiały się postulaty uznania języka polskiego jako pełnoprawnego w urzędach i szkołach. Prowadzona przez Ottona von Bismarcka walka z Kościołem katolickim odbijała się także w codziennej rywalizacji między zamożną protestancką ludnością

niemieckojęzyczną a biedniejszą katolicką ludnością polskojęzyczną. To negatywne zjawisko przyczyniło się jednak również do „przebudzenia narodowego” na Śląsku, tj. odradzania się polskości i coraz wyraźniejszego kształtowania się tożsamości narodowej na tym terenie.

Górny Śląsk w swoich poszukiwaniach tożsamości jest niezwykle podobny do Europy, tyrręńskiej księżniczki porwanej przez Zeusa ukrytego pod postacią byka. Rola Zeusa pełniły w tym przypadku kolejne państwa: Polska, Czechy, Austria, Prusy, Niemcy, znowu Polska. Jeszcze zanim nacjonalizm zamknął ludzi w narodowych monadach: niemieckości, polskości, czeskości – była to ziemia, na której żyli w zgodzie zarówno swoi, jak i obcy. Kwestia języka, wyznawanej religii czy przywiązania do tradycji w pewnym sensie miała charakter drugorzędny wobec specyficznego przywiązania do miejsca urodzenia czy zamieszkania (T. Ślupik, W poszukiwaniu tożsamości, [w:] „Pomocnik Historyczny. Dzieje Śląska, czyli historia na pograniczu”, nr 7/2019, s. 88).

Największą rolę w kształtowaniu się polskiego ruchu narodowego na Górnym Śląsku odegrali polscy działacze społeczni i polityczni wspierani przez księży katolickich, m.in. ks. Józef Szafranek, Józef Lompa, Karol Miarka, Adam Napieralski, Wojciech Korfanty.

Bielsko-Biała

Bielsko (dzisiaj miasto nosi nazwę Bielsko-Biała, po połączeniu w 1951 r. dwóch miejscowości rozdzielonych rzeką Białą: Bielska leżącego na Śląsku i Białej Krakowskiej z Małopolski), uważane za drugie pod względem znaczenia miasto na tzw. Śląsku Cieszyńskim, związane było z jego rozwojem gospodarczym. O jego szybkim rozwoju w 2. poł. XIX w. zdecydował tamtejszy przemysł włókienniczy oraz trakt środkowogalicyski będący przedłużeniem tzw. **drogi cesarskiej** docierającej do **Księstwa Cieszyńskiego** i prowadzącej do Lwowa (stolicy Galicji). Już od 1773 r. funkcjonowała na nim poczta konna, a od 1775 jeździły dyliżanse. Trakt stracił na znaczeniu dopiero po zbudowaniu w latach 1856–1861 linii kolejowej. W 1864 r. powstaje gazownia miejska, a w 1882 przedstawiono pierwszy projekt miejskich wodociągów. W 1893 r. wybudowano w Bielsku pierwszą elektrownię, a dwa lata później założono linię tramwajową.

Ary Scheffer, Portret Fryderyka Chopina, 1847r., Dordrechts Museum; źródło: domena publiczna

Pszczyna

Olbrzymia fortuna zgromadzona przez Hochbergów (księżęta pszczyńscy) umożliwiła im przekształcenie rodowej siedziby w Pszczynie w miejsce spotkań wladców i czołowych przedstawicieli europejskiej arystokracji (dziś Muzeum Zamkowe w Pszczynie). Jedną z najbardziej znanych postaci z kręgu tej rodziny była żona księcia Jana Henryka XV – Angielka Maria Cornwallis-West. Znana pod używanym przez jej arystokratycznych przyjaciół imieniem Daisy uchodziła za jedną z najpiękniejszych kobiet swojej epoki.

Maria Teresa Oliwia Hochberg von Pless (1873–1943), Muzeum w Pszczynie.

Ciekawostka

W XIX w. coraz większym powodzeniem cieszyły się dolnośląskie kurorty i uzdrowiska. Najbardziej popularne były Cieplice – na kuracji przebywała tam m.in. polska arystokratka **Izabela Czartoryska**, która swoje wrażenia z podróży po Dolnym Śląsku opisała w książce pt. *Dziennik podróży do Cieplic*. W 1820 r. w Szczawnie-Zdroju zmarł generał **Benedykt Łączyński**, a w 1826 r. na kuracji w Dusznikach-Zdroju przebywał **Fryderyk Chopin**.

Duszniki-Zdrój w I połowie XIX wieku; źródło: polska-org.pl

TROPY BIBLIOGRAFICZNE:

- Chlebowczyk J., *Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX*, Katowice 1971.
- Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, red. I. Panic, t. 1–2, Cieszyn 2009–2010.
- Drabina J., *Górny Śląsk. Przewodnik historyczny*, Wrocław 2002, s. 75.
- Frużyński A., *Industrializacja Górnego Śląska do 1922 roku*, *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej, t. 3, 2016.
- Grudniewski J., *Rejencja opolska*, *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej, t. 1, 2014.
- Janeček Z., *Śląsk wobec polskich walk narodowowyzwoleńczych 1768–1918*, Katowice 2001.
- Nawrot D., *Wojny Śląskie*, *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej, t. 1, 2014.
- Pałace i siedziby rodowe szlachty śląskiej*, [w:] *Śląskie kolekcje sztuki*, „Poczet Gwarków Śląskich” 2011, z. 3, red. Z. Nowak, J. Mańka.

Opracowanie: Anna Pikulska-Stepień
Dział Edukacji i Promocji
Kierownik: Ewa Chudyba
Skład: Marcin Golaszewski | Rysunki: Marta Keler
Dyrektor: Grzegorz Krawczyk
Muzeum w Gliwicach | www.muzeum.gliwice.pl

ŚLĄSK – 1000 lat burzliwej historii

SPOTKANIE 7 „Wiek nowoczesności”, czyli XIX stulecie na Śląsku

Zdobycie ziem śląskich przez Prusy w 1. poł. XVIII w. miało ogromne znaczenie dla przyszłych dziejów państwa brandenbursko-pruskiego. Jego terytorium powiększyło się o ok. 35 tys. km² i prawie milion mieszkańców. Wpłynęło to na podniesienie rangi politycznej Prus, które stały się za panowania Fryderyka II mocarstwem europejskim (a także głównym rywalem Austrii w Rzeszy Niemieckiej). Prusy zajęły także tereny cenne pod względem gospodarczym – Górny Śląsk.

Następnie, po rozbiorach Polski, w końcu XVIII w. terytorium Prus powiększyło się niemal dwukrotnie (anektowano 150 tys. km²), a co znaczące, aż 40% poddanych władcy pruskiego posługiwało się językiem polskim.

Pierwsza połowa XIX w. to czasy przełomu dla Śląska, wytyczające jego przyszłość jako jednego z najważniejszych regionów przemysłowych w Europie. Choć stulecie to otworzyły wojny napoleońskie, skutkujące zniszczeniami i zadłużeniem, to z drugiej strony czynniki te „zmusiły” Prusy do podjęcia ważnych reform gospodarczych i społecznych. Oznaczało to jednocześnie pełną unifikację Śląska z Prusami i kończyło długi okres traktowania tego regionu jako odrębnej, największej i najbogatszej prowincji. Przed mieszkańcami Śląska stanęło trudne za-

danie przejścia z systemu feudalnego na kapitalistyczny, ponieważ w wyniku tych przemian załamywała się w pierwszej kolejności wytwórczość oparta na pracy rąk ludzkich – jak np. tekstylna (skupiona na obszarach podsudeckich). Towarzyszyła temu nędza rzemieślników i głód wśród chłopów. Dzięki inicjatywie pruskiego państwa oraz junkrów (wielkich właścicieli ziemskich) dołożono starań, by zintensyfikować rozwój **hutnictwa cynku, żelaza oraz górnictwa**. Następstwem tych działań był także **rozwój nowoczesnej komunikacji kolejowej**. Rozbudowa **górnoszląskiej kolei** została zainicjowana przez powstałe w 1837 r. towarzystwo akcyjne – Górnośląską Kolej Żelazną. Do roku 1847 połączenia kolejowe uzyskały prawie wszystkie miasta górnośląskie leżące wzdłuż linii łączącej Górny Śląsk ze stolicą prowincji – Wrocławiem: Opole, Gliwice, Katowice i Mysłowice. Do największych potentatów przemysłowych, którzy zrobili olbrzymie majątki przy okazji burzliwego rozwoju przemysłu na Śląsku, należały niemieckie rodziny szlacheckie: Donnersmarcków, Schaffgot-schów, Ballestremów, Hochbergów i Hohenlohe.

Były jednak także „cienie” ówczesnej sytuacji politycznej, o czym pisze prof. M. Czapliński: *można by wnioskować, że przed pruskim Śląskiem rysowała się wspaniała przyszłość. Paradoksalnie*

wcale tak nie było. Decyzje kongresu wiedeńskiego dały Prusom nowe, bogate w kopaliny i zaawansowane w rozwoju gospodarczym ziemie Nadrenii i Westfalii. Handel z krajami Europy Wschodniej, na którym Śląsk kiedyś tak się wzbogacił, wobec prowadzonej przez nie polityki celnej, będzie w porównaniu z handlem w Europie Zachodniej relatywnie coraz mniej znaczący. Od tej chwili centrum gospodarcze Prus, a potem Niemiec będzie przesuwać się na Zachód, a Śląsk zacznie tracić swą dawną pozycję najcenniejszej pozycji państwa. (M. Czapliński, *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 250–251).

Wojny napoleońskie

W kampanii 1806–1807 r. Śląsk był drugorzędnym teatrem działań wojennych, jednak z racji swojego ufortyfikowania (8 twierdz na granicy z Austrią) spełniał istotną rolę w przygotowaniach i koncentracji wojsk przeciw Wielkiej Armii. Prusy weszły w okres wojen napoleońskich w czasie trwania rządów **Fryderyka Wilhelma III**. Przeniesienie on siłę militarną państwa, czego jednym z pierwszych rezultatów była klęska w starciu z Francją pod Jeną (14 października 1806 r.). Pruskie oddziały w sile blisko 30 tys. rozlokowały się w śląskich twierdzach: Głogowie, Wrocławiu, Brzegu, Koźlu, Nysie, Świdnicy, Srebrnej Górze i Kłodzku. Napoleon na Śląsk skierował

20 tys. żołnierzy pod dowództwem swojego brata Hieronima. 2 listopada 1806 r. oddziały francuskie przystąpiły do oblężenia Głogowa (twierdza ta miała największe znaczenie w całej prowincji), który padł po trzech dniach. Podobny los podzieliły inne twierdze śląskie z wyjątkiem Srebrnej Góry (nie została zdobyta tylko dzięki zakończeniu walk na wieść o rokowaniach pokojowych z Napoleonem w Tylży). Także próba odbicia Wrocławia zakończyła się w maju 1807 r. klęską pod Strugą, gdzie polscy ułani przybyli z Włoch rozbili pruskie oddziały.

W czasie zmagania wojennych niektóre miasta kapitulowały, jednak ostatecznie Śląsk pozostał przy Prusach, z tym że francuskie wojska miały prawo stacjonowania tu do czasu zapłacenia kontrybucji wojennej przez Prusy na rzecz Napoleona (tj. do 1808 r.). Pokój z Napoleonem zaowocował też odłączeniem tzw. Nowego Śląska, czyli Zagłębia Dąbrowskiego (zagarnięte w III rozbiórze Polski).

Ustalenia z Tylży (1807 r.) postawiły państwo pruskie w ciężkim położeniu. Ogromne kontrybucje narzucone przez Napoleona (325 tys. talarów do zapłaty w samym 1807 r.) i ucisk fiskalny spowodowały, że państwo musiało zaciągnąć przymusową pożyczkę i zdecydować o sekularyzacji majątków duchownych. Na Śląsku **wzrastały nastroje rewolucyjne** – w 1811 r. doszło do powstania chłopskiego na Górnym Śląsku, które zostało spacyfikowane przez wojsko. Coraz powszechniejsze stały się postawy wrocie Francuzom. Dopiero po klęsce Napoleona w wyprawie moskiewskiej Fryderyk Wilhelm III odważył się ogłosić we Wrocławiu w 1813 r. odezwę do walki o wolność – manifest *An Mein Volk*, czym wywołał entuzjazm niemieckich mieszczan. Młodzież szlachecka, studencka i mieszczańska tworzyła tzw. *Freikorps* – oddziały ochotnicze podejmujące walkę z Francuzami wycofującymi się z Rosji pod dowództwem barona Lützowa. *Junkrzy pruscy na własny koszt wystawiali oddziały kawalerii. Cały ten ruch pozostawi olbrzymie konsekwencje psychologiczne. Ogólnonarodowa walka z obcym reżimem stanie się podstawą nowoczesnego patriotyzmu nie tylko pruskiego, ale i niemieckiego (...). Trzeba jednak zaznaczyć, że zupełnie inaczej przyjęła ten apel polskojęzyczna górnośląska część prowincji w dużym stopniu bojkotująca wezwania pod broń. Znany pruski generał August Gneisenau twierdził, że Górnoślązacy nie poczują się do obowiązku walki o Prusy (za: M. Czaplinski, *Historia Śląska*, dz. cyt., s. 253).* Podsumowując ten wątek, należy zaznaczyć, że z wielu opracowań niemieckojęzycznych może wyłaniać się obraz wyjątkowego w dobie wojen napoleońskich patriotyzmu Ślązaków, będącego fundamentem **mitu niemieckiego Śląska**. Źródła jednak mówią coś przeciwnego – wysiłek mobilizacyjny na tym terenie nie był imponujący.

W sierpniu 1813 r. wznowiono działania wojenne, a do Lwówka Śląskiego przybył na krótko sam cesarz Napoleon Bonaparte. Do walnej bitwy doszło nad **Kaczawą 26 sierpnia 1813 r.** Naprzeciw siebie stanęły dwie ponad stutysięczne armie – wojska francuskie dowodzone przez marszałka Macdonalda i połączone siły prusko-rosyjskie dowodzone przez Blüchera. Bitwa zakończyła się klęską Francuzów. Do końca sierpnia siły francuskie zostały wyparte z terenu Śląska, a w **kwietniu 1814 r.** skapitulowała francuska załoga twierdzy w Głogowie.

Ustalenia **kongresu wiedeńskiego z 1815 r.** zakładały zmiany granic państwowych w Europie. Saksonia oddała znaczną część terytorium Prusom, a do Prowincji Śląskiej inkorporowano Dolne Łużyce oraz większą część Górnych Łużyc (tereny te zostały administracyjnie włączone do rejencji legnickiej).

Śląsk w granicach Cesarstwa Niemieckiego

Czas reform

Gdy Prusy przegrały w wojnie lat 1806–1807 (będąc członkiem IV koalicji antynapoleońskiej), niemal niezwłocznie przystąpiły do naprawy wszystkich ważnych dziedzin życia publicznego według zachodnioeuropejskich wzorów. Od nazwisk architektów tego przedsięwzięcia przeszło ono do historii jako reformy Steina-Hardenberga. Zlikwidowano kamery wojny i domen oraz urząd ministra Śląska. W to miejsce powołano nadprezydenta Śląska z siedzibą we Wrocławiu i urzędy rejencyjne (Wrocław, Legnica, Opole, Dzierżonów). Prezydent stojący na czele każdej z rejencji odpowiadał za realizowanie polityki pruskiego państwa na podległym terenie. Po wojnach napoleońskich utworzono dla Śląska sejm prowincjonalny o kompetencjach doradczych (zasiadali w nim posłowie wybierani według stanów). W myśl założeń pruskiego państwa dotyczących polityki militarnej od 1814 r. wprowadzono powszechny obowiązek służby wojskowej do armii stałej, rezerwy pierwszego i drugiego rzutu i pospolite ruszenie (dodatkowo państwo pruskie podzielono od 1818 r. na tzw. okręgi korpusu).

Ważne reformy przeprowadzono w miastach – uzyskały one samorząd. Od 1808 r. mieszczanie samodzielnie wybierali swoje **rady miejskie**, a te z kolei władzę wykonawczą: **magistrat** na czele z **burmistrzem**. Urzędnikiem kontrolującym działalność wolnych miast był **starosta powiatowy (landrat)**. Późniejsze zmiany administracyjne, aż do wybuchu I wojny światowej, w porównaniu do powyższych miały charakter marginalny.

8 maja 1848 r. odbyły się wybory do ogólnopruskiego zgromadzenia narodowego. Jednym z deputowanych ze Śląska był **ks. Józef Szafranek**. Wygłosił on 21 lipca w Berlinie przemowę, w której postulował równouprawnienie języka polskiego na wszystkich szczeblach administracji (10 na 24 posłów pochodzących z Górnego Śląska mówiło po polsku).

W zakresie gospodarczym nowe stulecie przyniosło na Śląsku **szereg reform**: w 1811 r. – ustawę o swobodzie produkcji i handlu, w 1807 – wolny obrót nieruchomościami, w 1810 – podatek przemysłowy, a w 1818 – likwidację ceł wewnętrznych.

Podjęta w 1807 r. sprawa uwłaszczenia chłopów okazała się wówczas niesatysfakcjonująca dla tej grupy, gdyż dotyczyła w praktyce jedynie chłopów będących w domenach królewskich. Kwestia ta została uregulowana dopiero podczas Wiosny Ludów. **2 marca 1850 r. ogłoszono ustawę znoszącą zwierzchnią własność panów w stosunku do ziemi chłopskiej**, umożliwiono likwidację za odszkodowaniem wszelkich danin i powinności chłopów. Te działania zbiegły się w czasie z nieurodzajem i epidemiami, jakie nawiedziły Śląsk w I. poł. stulecia (zaraza ziemniaczana z 1847–1848 r., epidemia tyfusu) oraz buntami chłopów i robotników w związku z pogarszającą się sytuacją socjalną. Największe protesty miały miejsce we Wrocławiu. Mieszczanie chcieli wprowadzenia republiki, władzę przekazali Komitetowi Bezpieczeństwa, w wyniku czego nadprezydent prowincji musiał nawet opuścić miasto. Podobne wydarzenia miały miejsce w Koźlu, Raciborzu, Bytomiu, Gliwicach i powiecie nyskim. Chłopi z kolei dopuszczali się ataków na dwory.

Katolicy na Śląsku

Pruskim reformom administracyjnym na Śląsku towarzyszyły zmiany w organizacji kościelnej. Na żądanie Prus papież wydał bullę *De salute animarum*, która wyłączyła diecezję wrocławską spod zależności od archidiecezji gnieźnieńskiej i podporządkowała ją bezpośrednio kurii rzymskiej. Dopasowano również granice diecezji do granic państwowych i włączono do diecezji wrocławskiej tereny wschodniej części pruskiego Górnego Śląska (dekanaty bytomski i pszczyński).

W poł. XIX w. w wyniku industrializacji i urbanizacji na samym Górnym Śląsku powstało 28 nowych parafii katolickich. Możemy oszacować, że katolików było wówczas na tym terenie ok. 95 tys., zaś ok. 1912 r. już 701 tys. Śląscy duchowni katolicy zaczęli mocno udzielać się społecznie. Przykładem był **ks. Jan Alojzy Ficek**, pracujący przy chorych w czasie epidemii cholery i tyfusu, działający na rzecz wznoszenia kolejnych kościołów (np. bazyliki mniejszej w Piekarach Śląskich). Innym przykładem społecznie zaangażowanego duchownego był wyżej wspomniany **ks. Józef Szafranek**, propagator polskości podczas Wiosny Ludów. Chciał, by język polski był

jednym z oficjalnych języków urzędowych oraz by posługiwano się nim w szkołach parafialnych i podczas lekcji religii.

Po zjednoczeniu Niemiec w 1871 r. **Bismarck rozpoczął** walkę z Kościołem katolickim, znaną jako **kulturkampf** – wojna o kulturę. Kanclerz Niemiec uważał katolicyzm za przeszkodę w integracji nowego państwa z racji podporządkowania papieżowi i Rzymowi, a nie celom narodowym Niemiec. Szczególnie ostrą formę kulturkampf przyjął na Górnym Śląsku, gdzie 90% mieszkańców było katolikami. Język niemiecki stał się wykładowym w szkołach, wyjątkiem były niższe klasy uczące się religii przed pierwszą komunią. Sytuacja ta budziła opór duchownych w myśl hasła *germanizacja jest protestantyzacją*. Interesów polskich katolików broniła Partia Centrum, co przełożyło się na jej sukces w wyborach do Reichstagu.

Urbanizacja

W ciągu XIX stulecia Górny Śląsk stał się jednym z największych regionów przemysłowych Europy. Urbanizacja przebiegała dwutorowo – nowe ośrodki osadnicze były wchłaniane przez stare miasta ze średniowiecznym rodowodem. Drugi wariant polegał na tym, że tworzone miasta w pobliżu wielkich zakładów przemysłowych, jak Katowice. Miasto to powstało w wyniku decyzji Franza Wincklera, właściciela jednej z największych śląskich fortun. Przeniósł on do Katowic siedzibę zarządu swych dóbr, następnie zbudowano dworzec kolejowy i wytyczono linię Kolei Górnośląskiej. Prawa miejskie Katowice uzyskały 11 września 1865 r.

Mniej więcej od 1850 r. Śląsk ogarnął szybki wzrost demograficzny. Liczbę ludności zwiększali także przyjeżdżający tu w ramach **migracji zarobkowej** Polacy z Galicji i Królestwa Polskiego. **Procesy te** spowodowały przeobrażenia ośrodków miejskich w wielotysięczne miasta przemysłowe, do dziś charakterystyczne dla górnośląskiej aglomeracji. Przykładowo Bytom w 1840 r. zamieszkiwało 4 tys. osób, zaś w 1910 r. liczba mieszkańców sięgnęła 68 tys.

Wiosna Ludów

W **czerwcu 1844 r.** wybuchło powstanie tkaczy śląskich w Pieszczykach i Bielawie. Żyjący w biedzie podsudeccy tkacze nie byli już w stanie dłużej konkurować z nowoczesnymi mechanicznymi tkalniami. Nędza i głód popchnęły ich do wystąpień przeciwko fabrykantom, które szybko zostały krwawo spacyfikowane przez oddziały wojska. Wydarzenia te odbiły się szerokim echem nie tylko w Prusach, ale i całej Europie. Powstanie tkaczy śląskich stało się pół wieku później tematem dramatu pt. *Tkacze*, napisanego przez śląskiego noblistę Gerharta Hauptmanna. Można uznać, że było to swoiste preludium do późniejszych burzliwych wydarzeń na Śląsku w okresie Wiosny Ludów.

W **marcu 1848 r.** we Wrocławiu doszło do serii demonstracji i wystąpień, które zapoczątkowały **Wiosnę Ludów na Śląsku**. Wkrótce do miasta dotarły informacje o demonstracjach w Berlinie i Wiedniu, które przeszły do historii pod nazwą rewolucji marcowej. Przez cały Dolny Śląsk przetoczyła się fala protestów i manifestacji. Protestujący domagali się wprowadzenia podstawowych praw obywatelskich, wolności zgromadzeń i stowarzyszeń, zniesienia cenzury, a także polepszenia sytuacji gospodarczej. Chłopi domagali się uwłaszczenia i zniesienia pozostałych powinności feudalnych. Władze ratowały się zapowiedzią wprowadzenia reform i zniesieniem cenzury.

Rozruchy z okresu Wiosny Ludów nie pozostały jednak bez odpowiedzi władcy, który już w grudniu 1848 r. rozwiązał zgromadzenie i ogło-

sił **oktrojowaną** konstytucję. Fryderyk Wilhelm IV tym samym zdecydowanie zaostrzył kurs wobec Śląska.

OKTROJOWAĆ – nadać lub narzucić jakieś prawa aktem władz zwierzchnich z pominięciem organu przedstawicielskiego.

Pozytywnym **rezultatem Wiosny Ludów było oderwanie Śląska Austriackiego od Moraw**. Nastąpiło to na mocy patentu (edyktu) cesarskiego z 4 marca 1849 r. Zgodnie z jego zapisem Śląsk stał się krajem koronnym i 30 grudnia otrzymał własną ordynację krajową. Niestety poprzez tzw. patent sylwestrowy z 31 grudnia 1851 r. cesarz Franciszek Józef I zawiesił podjęte decyzje. W praktyce konstytucja marcowa nigdy nie weszła w życie.

Pomimo początkowego entuzjazmu wolnościowe hasła okresu Wiosny Ludów nie doczekały się realizacji. Po opadnięciu fali rewolucyjnej w Austrii powrócił system rządów absolutnych. W 1852 r. nominację na kierowanie całą państwową administracją otrzymał z rąk cesarza Franciszka Józefa I konserwatysta Aleksander von Bach. Doprowadził on do scentralizowania i skrajnego zbiurokratyzowania urzędów w Austrii, a jednocześnie ograniczył możliwości prowadzenia agitacji narodowej i działań zmierzających do wprowadzenia języków narodowych do urzędów. **Ze szkół całego Śląska Austriackiego wycofano języki polski i czeski**. W „Gwiazdce Cieszyńskiej” na skutek cenzury przestały ukazywać się artykuły polityczne. **Zamknięto Czytelnię Polską i Bibliotekę Ludu Kraju Cieszyńskiego**.

Górny Śląsk w Cesarstwie Niemieckim

W **1861 r.** zmarł król Prus Fryderyk Wilhelm IV. Władzę po nim w królestwie przejął jego młodszy brat Wilhelm I Hohenzollern. W **1862 r.** premierem Prus został Otto von Bismarck.

Proklamacja Rzeszy Niemieckiej w Sali Zwierciadlanej pałacu wersalskiego 18 stycznia 1871 r. Trzecia wersja obrazu Antona von Wernera ukończona w 1877 r. na zlecenie rodziny królewskiej na 70. urodziny kanclerza Bismarcka; źródło: Wikimedia Commons/domena publiczna

Wojna francusko-pruska z 1870 r. zakończył się on spektakularną klęską Francji i zawieszeniem broni w **1871 r.** Francja została zmuszona do oddania Alzacji i części Lotaryngii, a także do zapłaty wysokiej kontrybucji. Droga do zjednoczenia Niemiec została otwarta. **18 stycznia 1871 r.** w pałacu wersalskim proklamowano powstanie cesarstwa niemieckiego, tzw. II Rzeszy. W nowym państwie wiodącą rolę miały odgrywać Prusy, a dotychczasowy król pruski Wilhelm I Hohenzollern otrzymał tytuł **cesarza niemieckiego**. **Pierwszym kanclerzem II Rzeszy został mianowany Otto von Bismarck**. Z jednej strony włączenie Śląska do zjednoczonych Niemiec było szansą na rozwój gospodarczy regionu. Z drugiej, biorąc pod uwagę terytorium całego cesarstwa niemieckiego, Śląsk stał się jego peryferyjnym re-

gionem. Pozytywnym efektem wojny wygranej przez Prusy było wymuszenie na Francji zapłaty olbrzymiej kontrybucji – 5 mln franków w złocie. Pieniądze te zostały przeznaczone na rozwój infrastruktury, budowę budynków, gmachów użyteczności publicznej itp.

Cesarstwo niemieckie było monarchią konstytucyjną, zatem w poszczególnych rejencjach śląskich także odbywały się demokratyczne wybory do niemieckiego parlamentu, Reichstagu (kobiety nie miały wówczas jeszcze praw wyborczych). Na Śląsku ustanowiono **sejm prowincjonalny**. Zwoływany był on okresowo i składał się z przedstawicieli powiatów miejskich i ziemskich, ale jego funkcje ograniczały się do opiniotwórczych. Organem wykonawczym był **wydział prowincjonalny**, którego 14 członków wybierał sejm. Na czele zarządu prowincji stał **starosta krajowy** zatwierdzany przez monarchę. Na poziomie powiatowym działały sejmiki powiatowe, natomiast chłopcy od 1891 r. mogli wybierać własną radę gminną i naczelnika gminy. Mimo szeroko zakrojonych reform trzon nadal stanowiła administracja państwową reprezentowana przez nadprezydentów (prowincje), prezydentów (rejencje) i landratów (powiaty).

W kwestii Śląska Cieszyńskiego należy dodać, że po klęsce Austrii w wojnie z Prusami w 1866 r. cesarz Franciszek Józef I przekształcił państwo w konstytucyjno-parlamentarną, dualistyczną monarchię austro-węgierską. Księstwo cieszyńskie, jako część kraju koronnego Śląsk Austriacki, weszło w skład tzw. **Przedlitawii** (nazwa pochodzi od granicznej rzeki Litawy, dzielącej monarchię austro-węgierską). Organem ustawodawczym dla Śląska Austriackiego był **sejm krajowy (Landtag)**, który składał się z 30 członków, z mianowanym przez cesarza marszałkiem krajowym. Organem wykonawczym sejmu śląskiego był autonomiczny **wydział krajowy (Landesausschuss)**. Prawo do **własnego samorządu** na obszarze Śląska Cieszyńskiego, jak na całym Śląsku Austriackim, otrzymały także gminy.

Polscy działacze narodowi na Śląsku

Represje zapoczątkowane przez Bismarcka na Śląsku (a przy okazji i w Wielkopolsce) przyniosły efekt odwrotny od planowanego. Prześladowanie przez państwo katolickiego duchowieństwa połączone było z intensywną akcją **germanizacyjną**. Szerokim echem odbiła się m.in. sprawa arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego Mieczysława Halki-Ledóchowskiego, który spędził w pruskim więzieniu dwa lata. Symbolem germanizacji do dziś przywołanym w podręcznikach szkolnych są także rugi pruskie czy strajk szkolny dzieci we Wrześni. Na tym gruncie w 2. poł. XIX w. także na Górnym Śląsku zaczął się rodzić zorganizowany **polski ruch narodowy**. Działania te wytyczała polityka kanclerza Otto von Bismarcka, niechętnego wobec wszelkich przejawów polskości w zaborze pruskim i na Górnym Śląsku. Do najaktywniej wspierających polskie aspiracje językowe należał **Karol Miarka** – autor głośnej broszury *Głos wołającego na puszczy górnośląskiej, czyli o stosunkach ludu polskiego na Górnym Śląsku*. Wskazywał w niej na niebezpieczeństwo germanizacji Polaków na Górnym Śląsku. Postulował równouprawnienie języka polskiego w urzędach, szkołach, bibliotekach, prasie. Karol Miarka został redaktorem *„Katolika”* – gazety, która stała się wówczas najpopularniejszym pismem polskim na Górnym Śląsku.

Zwolennikiem wprowadzenia języka polskiego do szkół podstawowych w rejencji opolskiej był inspektor szkolny, późniejszy wrocławski biskup sufragan – **Bernard Bogedain**. Celem było podniesienie poziomu edukacji wsi, zamieszkiwanej